

Med dvema spominoma

JOŽE JURANČIČ IN USODA POZABLJENEGA JUNAKA

BOŽIDAR JEZERNIK

Pozaba ni naključje

Smrt človeku ne vzame le prihodnosti. Vzame mu tudi možnost, da bi odločal o lastni preteklosti. Od tedaj naprej njegovo življenjsko zgodbo pripovedujejo drugi. Oni odločajo, kaj bo ostalo v spominu, kaj bo potisnjeno v pozabo in kakšen pomen bodo dobila njegova dejanja.

Zato zgodovina ni le zgodovina dogodkov in osebnosti, ampak tudi zgodovina spominjanja in pozabljanja. Kolektivni spomin ni naravni odsev preteklosti. Je re-

zultat nenehne izbire. Nekatere ljudi povzdigne med narodne junake, druge prepusti pozabi. Pri tem ni odločilno le to, kaj so storili, ampak tudi to, kdo o njih pripoveduje, v kakšnem času in s kakšnim namenom.

Zgodovina zato ni vedno pravična. Ne nagrajuje nujno največjih zaslug niti ne kaznuje največjih napak. Velikokrat si zapomni napačne ljudi, prave pa prepusti pozabi. Kako bo posameznik živel v kolektivnem spominu, je pogosto manj od-

visno od njegovih dejanj kakor od potreb in interesov tistih, ki pripovedujejo zgodbo o preteklosti. Jože Jurančič je eden izmed takšnih ljudi.

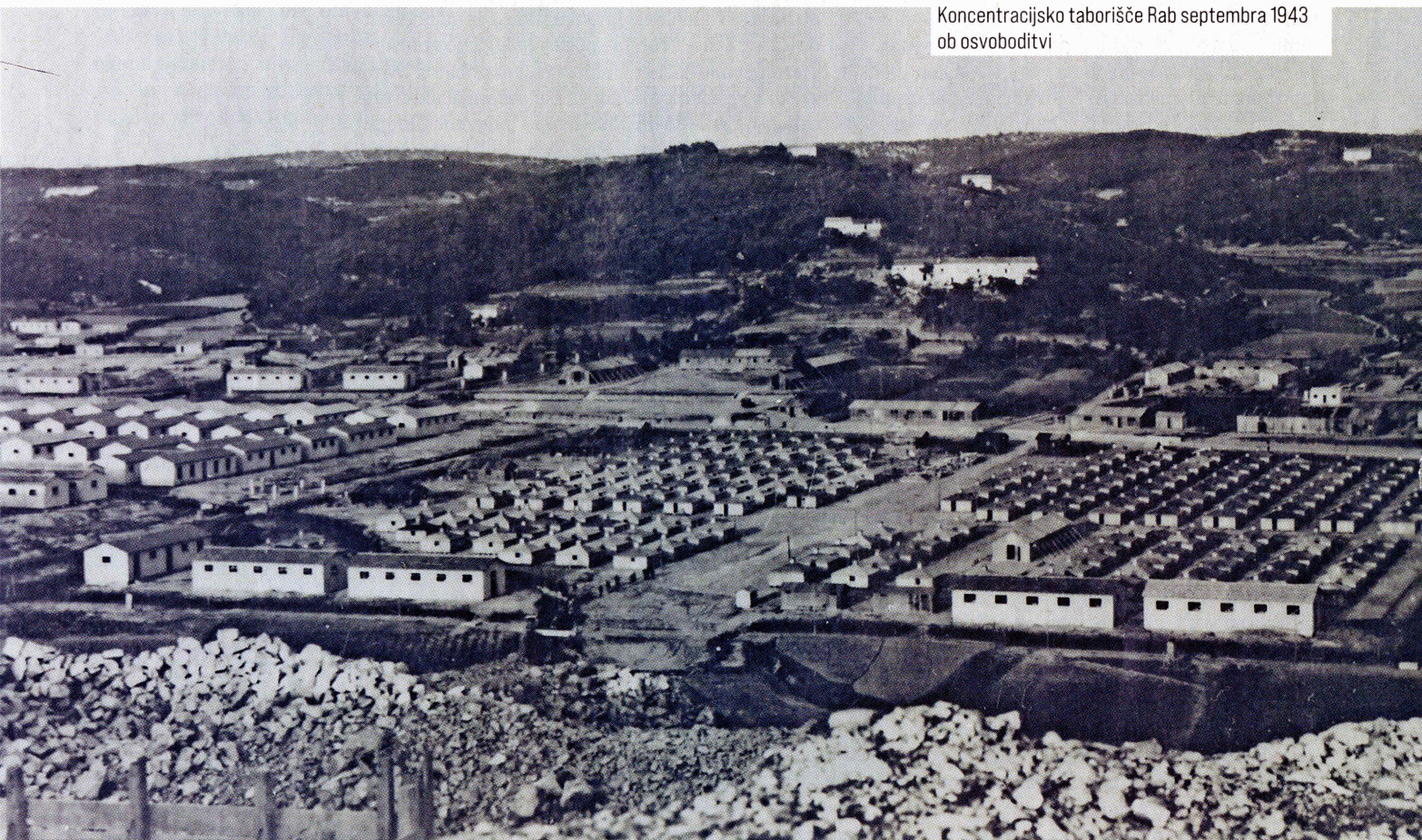
Pot na Rab

Zaradi dejavnega sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju so Jožeta Jurančiča italijanske okupacijske oblasti aretirale 16. aprila 1942. V novomeškem zaporu je bil kot komunist uvrščen med talce, ki so čakali, kdaj bodo v okviru re-

Zasl. prof. dr. Božidar Jezernik,
nekdanji dekan Filozofske
fakultete v Ljubljani

Koncentracijsko taborišče Rab septembra 1943
ob osvoboditvi

presalij proti upornemu prebivalstvu prišli na vrsto za usmrtitev.

Po družinskem izročilu, ki ga je ohranil njegov sin Igor Jurančič, je prav tedaj prišlo do nenavadnega dogodka. Dolenjski župnik Ignacij Škoda naj bi pri italijanskem poveljniku protestiral, češ da je nezaslišano, da Jurančič še ni bil ustreljen, čeprav so bili številni drugi talci že usmrčeni. Italijanski oficir naj bi ogorčeno odgovoril: »Mi bomo streljali tistega, ki ga bomo mi hoteli, in takrat, ko bomo mi hoteli, ne pa vi!« Nato je Jurančiča črtal s seznama talcev in ga uvrstil med internirance za koncentracijsko taborišče na Rabu.

Podobne zgodbe se je pozneje spominjal tudi Anton Vratuša. V enem od intervjujev je povedal, da je med racijo domači župnik zahteval, naj Jurančiča kot komunista ustrelijo, italijanski častnik pa ga je prekinil z besedami: »Qui comando io!« – »Tukaj ukazujem jaz!« – ter odredil njegovo internacijo. Čeprav se podrobnosti obeh pripovedi nekoliko razlikujejo, se ujemata v bistvenem: življenje Jožeta Jurančiča je bilo rešeno zaradi odločitve italijanskega okupacijskega častnika.

Jurančiča so iz novomeškega zapora premestili v Ljubljano, od tam pa 7. septembra 1942 v koncentracijsko taborišče na Rabu. Njegova žena Leopoldina Jurančič, rajonska sekretarka Osvobodilne fronte, po moževi aretaciji ni prekinila svojega dela v odporniškem gibanju. Tri tedne po moževi internaciji so jo Italijani ustrelili kot prvo žensko talko na Dolenjskem. Skupaj z drugimi talci si je morala pred usmrtitvijo sama izkopati svoj grob. Za njo so ostali trije mladoletni sinovi, ki so čez noč izgubili oba starša – očeta v koncentracijskem taborišču, mater pred strelnim vodom.

Ko je Jože Jurančič prispel v koncentracijsko taborišče na Rabu, so tam vladale skoraj nepopisne razmere. Organizacijska zmeda, malomarnost taboriščne uprave in ošaben odnos do interniranih *schiafrov* so povzročili pravo humanitarno katastrofo. Konec leta 1942 in v začetku leta 1943 je bila umrljivost v rabskem taborišču celo relativno višja kakor v nekaterih najbolj zloglasnih nacističnih koncentracijskih taboriščih, denimo v Dachauu, Buchenwaldu ali Mauthausnu.

Toda Jurančič ni dovolil, da bi ga razmere posrkale vase. Med množico izčrpanih in obupanih internirancev je začel iskati ljudi, ki jim je bilo mogoče zaupati. Sam je pozneje zapisal, da jih je prepoznaval po nekakšnem »podzavestnem čutu«. Že konec septembra 1942 je ustanovil partijski komite in postal njegov sekretar.

Njegov cilj ni bil le organizacijski. Še pomembnejše je bilo nekaj drugega: med

Kolektivni spomin nekatere ljudi povzdigne med narodne junake, druge prepusti pozabi. Jože Jurančič je eden izmed takšnih ljudi.

ljudmi, ki so izgubljali vero vase in v prihodnost, je poskušal ohraniti upanje. Lakota, bolezni in negotovost so med interniranci razkrajale občutek skupnosti; vsakodnevni boj za preživetje je ljudi zapiral vase. Partijski komite si je zato prizadeval hkrati utrjevati medsebojno solidarnost in širiti politično organizacijo z iskanjem »zanesljivih ljudi«, ki bi bili pripravljeni prevzeti odgovornost tudi

Dolenjski župnik Ignacij Škoda naj bi pri italijanskem poveljniku protestiral, češ da je nezaslišano, da Jurančič še ni bil ustreljen, čeprav so bili številni drugi talci že usmrčeni.

za druge.

V razmerah koncentracijskega taborišča je politično delo dobilo zelo konkreten pomen. Šlo je predvsem za prepričevanje internirancev, da njihovo trpljenje ni posledica naključja, temveč okupacijske politike. V koncentracijskem taborišču, kjer je okupacijska oblast sistematično razgrajevala skupnost in posameznika zreducirala na golo preživetje, je bilo že samo obnavljanje zaupanja med ljudmi oblika odpora. Široko politično delovanje je bilo v tamkajšnjih razmerah tedaj zlasti v prepričevanju internirancev, da so v koncentracijskem taborišču zato, ker smo Slovenci, ker smo za svobodo, ker hočemo biti sami gospodarji v svoji hiši. Nacisti in fašisti so okupirali našo domovino z jasnim ciljem, da nas

nekaj pobijejo, nekaj potujčijo, v glavnem pa izselijo in razselijo ter s tem popolnoma iztrebijo iz zemlje in iz predela Evrope, po katerem koprnijo in sanjajo Italijani in Nemci že stoletja. Občutek, ki smo ga prinesli s seboj in ki jih je ob najbolj surovem nasilju prevzel, da je naš odpor strt, partizani pobiti in ujeti, vodstvo OF in partizanska vojska ujeta itd., smo pobijali s tem, da je doma ojačana naša partizanska vojska in da celo napada okupatorja, ki se umika z manjših postojank v večje centre.

Graditi skupnost tam, kjer je bila uničena

Poraz nemške vojske pri Stalingradu je med interniranci povzročil opazno spremembo razpoloženja. Vesti z vzhodne fronte so med slovenskimi interniranci resneje omajale občutek, da je zmaga sil osei neizogibna. Upanje, ki ga je bilo dotlej mogoče ohranjati predvsem z vero, je začelo dobivati tudi oprijemljivo politično podlago.

V nekaj mesecih se je Jože Jurančič iz novodošlega interniranca razvil v osrednjega organizatorja političnega življenja slovenskega dela koncentracijskega taborišča Rab. Ko so 5. januarja 1943 ustanovili izvršni odbor Osvobodilne fronte, so ga soglasno izvolili za njegovega sekretarja. Odločitev se je izkazala kot pravilna. V nekaj mesecih je ilegalna organizacija Osvobodilne fronte v slovenskem delu taborišča povezovala že več kot 400 članov.

Čeprav so bili na Rabu poleg Slovencev internirani tudi Hrvati, pozneje pa še Judje, med njimi ni nastalo več vzporednih odporniških organizacij. Vsi so priznavali skupnega sovražnika – fašističnega okupatorja – in skupni cilj – osvoboditev. To skupno zavest je Jurančič razumel kot eno največjih prednosti taboriščnega odporniškega gibanja. Kljub bodeči žici, ki je ločevala slovensko in judovsko taborišče, sta komiteja Komunistične partije Jugoslavije uspela vzpostaviti redne stike in tesno sodelovanje. Za usklajevanje dela Osvobodilne fronte v slovenskem taborišču in Narodnoosvobodilnega odbora v judovskem so ustanovili skupni izvršni odbor. Njegov sekretar je postal Jože Jurančič, judovsko taborišče pa je zastopal Viktor Hajon.

Dan, ko je oblast zamenjala stran

Dne 8. septembra 1943 se je v rabskem taborišču zgodilo nekaj nepredstavljivega. Italijanski vojaki so zapuščali stražarska mesta, metali puške na tla in vzklikali: »Andiamo a casa!« – »Gremo domov!« V nekaj urah se je sesul red, ki je dotlej do ločal življenje internirancev.

Italijanski vojaki zapuščajo Rab – pred odhodom so jih interniranci razorožili.

Izvršni odbor OF je ocenil, da je zaradi »kapitulacije Italije« nastopila takojšnja ničnost aneksije Ljubljanske province kakor tudi takojšnje prenehanje internacije. Določili so delegacijo, ki naj bi šla naslednjega dne zjutraj h komandantu italijanske vojaške posadke karabinjerskemu podpolkovniku Vincenzu Cujuliju in mu v imenu internirancev sporočila, da se ne čutijo več interniranci, temveč svobodni ljudje. Vendar bodo kljub temu ostali prostovoljno še določen čas v taborišču in si naslednjega dne na javnem mitingu izvolili svojo »samoupravo«. Komandanta Cujulija so povabili, naj se udeleži dogodka.

Dopoldne 10. septembra se je na Trgu lakote zbralo več tisoč slovenskih, hrvaških in judovskih internirancev. Sredi trga je stal preprost govorniški oder, okrašen z veliko slovensko zastavo s peterokrako zvezdo. Med navzočimi je bil tudi komandant taborišča Vincenzo Cujuli z oboroženimi oficirji. Jurančič ga je pozdravil z dvignjeno pestjo: »Smrt fašizmu!« Tisoči internirancev so odgovorili v en glas: »Svoboda narodu!« Presenečeni komandant Cujuli je z oficirji odzdravil po vojaško.

Jurančič je potem izrazil zadovoljstvo, da je Italija prestopila v krog zaveznikov v borbo za cilje, za katere so interniranci trpeli v koncentracijskem taborišču na Rabu. V nadaljevanju je podal oris splošne situacije in predstavil dosedanje člane

izvršnega odbora OF. Prisotni so z vzklikanjem odobrili dotedanje delo izvršnega odbora in nato z »demokracijskimi volitvami« izvolili še nove člane in potrdili razne komisije. Izvršni odbor OF je tako »prevzel oblast nad bivšim taboriščem«. Na mitingu so potrdili tudi sklep, da bodo na popolnoma prostovoljni osnovi osnovali vojaško enoto v moči ene brigade ter izvolili Franca Potočnika za komandanta in Jožeta Jurančiča za njenega političnega komisarja.

Za Jurančičem so nastopili še drugi govorniki, ki so pozivali internirance v akcijo za osvoboditev koncentracijskega taborišča. Množica je z navdušenjem sprejela poziv in z vihrajočimi zastavami med prepevanjem in vzklikanjem v italijanskem jeziku, naj živi mir, da je konec vojne, naj živi Badoglijeva vlada in podobnih parol, krenila proti stražarnici pri vходу v taborišče. Nekateri voja-

ki so že med manifestacijo miru in konca vojne izročali svoje orožje ženskam v povorki, svoje orožje so brez upiranja predali tudi stražarji. Na stražarskih mestih so jih zamenjali oboroženi nekdanji interniranci.

Zmaga brez maščevanja

Enajstega septembra 1943 popoldne je poročnik Nanni poklical predstavnike nekdanjih internirancev, da bi uradno prevzeli upravo taborišča. Na prevzem je šel Jože Jurančič z oboroženim spremstvom. Sprejelo jih je nekaj italijanskih oficirjev. Pred poslopjem uprave taborišča je italijanski vojak zatrobil za spust zastave in vsi navzoči so v pozoru pozdravili italijansko zastavo, nakar so vsi skupaj z enako častjo dvignili slovensko zastavo s peterokrako zvezdo. Po zamenjavi zastave so navzoči italijanski oficirji in stražarji odložili orožje in zapustili taborišče: nekdanji interniranci so tudi uradno prevzeli oblast v taborišču v svoje roke. Ta simbolični znak zamenjave oblasti je »zelo olajšal« razoroževanje italijanske posadke, kar je je še bilo v taborišču.

V naslednjih dneh so nekdanji interniranci brez enega samega strela razorožili celotno italijansko vojaško posadko na otoku Rabu. Italijanski vojaki so se namreč 11. septembra 1943 začeli seliti v mesto Rab, da bi se tam vkrcali na ladje. Na poti proti pristanišču so jih oboroženi oddelki nekdanjih internirancev pre-

**Zgodovina si pogosto
zapomni ljudi, ki so
znali zmagovati.
Mnogo redkeje pa
ohrani spomin na tiste,
ki so znali zmagati,
ne da bi se maščevali.
Jože Jurančič je bil
eden izmed njih.**

stregli in jih delno z zvijačo, delno s silo razorožili, zatem pa še vse tiste, ki so se že bili vkrcali na ladje. Tako je brez enega samega strela prešlo v roke nekdanjih internirancev orožje celotne italijanske vojaške posadke na otoku Rabu, to je dva tisoč pušk, petnajst mitraljezov in šest topov. Razoroženi vojaki in karabinjerji, ki so ostali tudi brez poveljstva, so se razkropili: nekateri so odpluli proti severu, morda v smeri Reke ali Trsta; drugi so skušali priti v Italijo z improviziranimi sredstvi. Znano je, da so jih precej prestregli Nemci in da so ti končali v nemških koncentracijskih taboriščih. Bilo pa je tudi nekaj takih, ki so se napotili v hribe in se priključili jugoslovanskim partizanom.

Celotna italijanska posadka na otoku Rabu je štela okrog 2200 oboroženih in izurjenih vojakov in karabinjerjev. Nekdanji interniranci so razpolagali z vsega dvema puškama in okrog dvajsetimi bombami, ki so jih tistega dne dobili od narodnoosvobodilnega odbora na Rabu in delegatov Narodnoosvobodilne vojske, ki so pripluli na otok. Razorožitev tako številne vojaške posadke je bila že sama po sebi dogodek brez primere v svetovni zgodovini, zagotovo pa slovenska preteklost ne pozna večjega junaškega podviga.

Toda največji dosežek ni bil vojaški. Nekdanji interniranci med prevzemom oblasti niso ubili niti enega samega italijanskega vojaka ali karabinjerja.

Pa ne zato, ker si ne bi želeli obračunati s svojimi nekdanjimi stražarji; mnogi izmed njih bi rade volje vzeli pravico v svoje roke. Da se to ni zgodilo, gre zaslugi izvršnemu odboru OF pod vodstvom Jožeta Jurančiča, ki je maščevanje preprečil. Že v prvem razglasu je namreč izvršni odbor OF najstrožje prepovedal »vsa-ko osebno obračunavanje in maščevanje na lastno pest«. Kršilcem prepovedi pa je zagrozil, da se neizvrševanje teh navodil »smatra za nepokorščino IO in ima (kvar) ne posledice«.

Na prvi pogled se zdi, da je bil največji dosežek nekdanjih internirancev razorožitev približno 2200 italijanskih vojakov in karabinjerjev brez enega samega strela. Toda njihov največji uspeh je bil pravzaprav političen in moralen. Ko so po kapitulaciji Italije prevzeli oblast v taborišču, so jo prevzeli tudi nad ljudmi, ki so jih dotlej stražili in poniževali. V takšnem trenutku je bilo maščevanje najlažja in marsikomu tudi najbolj razumljiva pot. Prav zato je odločitev izvršnega odbora OF, da ga odločno prepove, toliko pomembnejša.

Pravi preizkus oblasti ni, kako jo osvojimo, ampak kako jo uporabljamo. Jože

Jurančič in njegovi sodelavci so po kapitulaciji Italije prvič dobili možnost odločati tudi o usodi svojih nekdanjih stražarjev. Prav v tem trenutku se je pokazala njihova politična zrelost in človeška veličina. Ta dobi še posebej sijaj, če pomislimo, da je akcijo vodil človek, katerega žena je bila ustreljena kot talka. Prepoved maščevanja na lastno pest je bila potem takem rezultat zavestne odločitve, da maščevanje ne more in ne sme zamenjati pravice.

Dvakrat pozabljen

Jože Jurančič je po vojni dosegel položaje, na katerih bi lahko brez večjih težav obračunal z župnikom, ki je med vojno zahteval njegovo usmrnitev. Tega ni storil. Če drži sinovo pričevanje, zgodbe dolga leta sploh ni omenjal. Morda prav v tem tiči največji pomen njegove življenjske zgodbe. Njegovo največje dejanje ni bilo, da je znal organizirati odpor v koncentracijskem taborišču ali brez prelite krvi razorožiti več kot dva tisoč italijanskih vojakov in karabinjerjev. Še večje je bilo, da po vojni svoje zmage ni spremenil v osebno maščevanje.

nih moralnih enačajih. Eden izmed njih je prepričanje, da je mogoče človekov značaj presoјati zgolj po njegovi politični pripadnosti. Življenjska zgodba Jožeta Jurančiča takšno poenostavljanje postavlja pod vprašaj. Bil je komunist, toda hkrati človek, ki je v trenutku največje moči preprečil maščevanje in po vojni ni obračunal niti z duhovnikom, ki ga je po pričevanju njegovega sina izdal okupacijskim oblastem in celo zahteval njegovo usmrnitev.

Zgodovina si pogosto zapomni ljudi, ki so znali zmagovati. Mnogo redkeje pa ohrani spomin na tiste, ki so znali zmagati, ne da bi se maščevali. Jože Jurančič je bil eden izmed njih. Kljub temu je doživel nenavadno usodo. Iz kolektivnega spomina ga nista izrinili ena, temveč dve različni spominski politiki. Prva ga je po sporu z Informbirojem izbrisala, ker ni bil več politično primeren. Druga ga po osamosvojitvi ni ponovno odkrila, ker njegova življenjska zgodba ni ustrezala prevladujoči pripovedi o komunistih: bil je komunist, vendar ga ni bilo mogoče predstaviti kot zločinca.

Toda naloga raziskovalca preteklosti ni potrjevati spominske politike, temveč jo

Spominski kompleks Kampor na otoku Rab

Igor Jurančič je v poznejšem spominskem zapisu navedel, da je bilo v družini čutiti določeno nelagodje zaradi te zgodbe. Oče o neljubem dogodku ni pripovedoval javno, ampak šele mnogo pozneje v ožjem družinskem krogu. »Odpusčanje je bila ena od njegovih velikih vrlin,« je zapisal sin.

Današnje javne razprave o drugi svetovni vojni pogosto temeljijo na poenostavlje-

preverjati. Njegovo vprašanje zato ni, komu Jože Jurančič »pripada«, temveč zakaj je človek s takšno življenjsko potjo izginil iz kolektivnega spomina. Odgovor na to vprašanje veliko pove ne le o Jožetu Jurančiču, ampak predvsem o družbi, ki se odloča, koga bo ohranila v spominu in koga prepustila pozabi.